

1-TOM, 11-SON
TURKISTONNIG ULUG' FARZANDI – OLOY MALIKASI
QURBONJON DODXOH HAYOTI VA FAOLIYATIGA BIR NAZAR

Maxamadov A.M.

BuxDPI 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Rossiya imperiyasining mustamlakachi ma'murlari tomonidan O'rta Osiyoda olib borilgan Chor istibdodining xunrezliklari, moddiy va madaniy boyliklarni tashib ketishi, boshqalarini esa yo'q qilib tashlaganliklari, shu bilan birga bu yerlarda imperiyaning siyosiy, iqtisodiy, geopolitik manfaatlari birinchi o'ringa chiqishi, o'lka tayyor xom ashyo bazasiga uning aholisi esa tayyor ishchi kuchi sifatida qaralishi, xalqning milliy o'zligini yo'qtotishga qilgan urinishlari natijasida vujudga kelgan XIX asrning ikkinchi yarmida sodir etilgan "Milliy-ozodlik harakatlari"dan biri "Qurbonjon dodxoh qo'zg'oloni"ning boshlig'i va asosiy rahbari Qurbonjon dodxoh hayoti va faoliyati, Vatan ozodligi yo'lida qilgan harakatlariga oid masalalar o'sha davr tarixiy, ilmiy manbalari, so'nggi vaqtdagi ilmiy tadqiqotlarni qiyosiy tahlil qilgan holda yoritilgan.

Kalit so'zlar: Qurbonjon dodxoh, Modi qishlog'i, Olimbek dodxoh Hasan o'g'li, general M.D. Skobelyev, Turkiston "Milliy ozodlik harakatlari", Mariya Feodorovna, A.N.Kuropatkin va hokazo.

Аннотация: В данной статье рассматриваются зверства царской тирании, совершаемые колониальными властями Российской империи в Средней Азии, вывоз материальных и культурных ценностей, а также уничтожение других, одновременно политических, экономических, а геополитические интересы империи стоят на первом месте."Курбанджон Додхох" - одно из "Национально-освободительных движений" второй половины XIX века, возникшее в результате становления страны как готовой сырьевой базы, и его население как готовую рабочую силу, и попытки уничтожения национальной идентичности нации. Рассмотрены вопросы, связанные с жизнью и деятельностью руководителя и главного лидера восстания Курбанджона Додхоха и его действий по освобождению Родины. , освещены сравнительным анализом исторических и научных источников того времени, а также новейшими научными исследованиями.

Ключевые слова: Курбанджон догох, село Моды, Олимбек догох Гасан оглы, генерал М.Д. Скобелиев, Туркестанские «Национально-освободительные движения», Мария Федоровна, А.Н.Куропаткин и др.

1-TOM, 11-SON

Annotation: In this article, the atrocities of the Tsarist tyranny carried out by the colonial authorities of the Russian Empire in Central Asia, the transportation of material and cultural wealth, and the destruction of others, at the same time, the political, economic, and geopolitical interests of the empire are the first. "Kurbanjon Dodkhoh" was one of the "National Liberation Movements" in the second half of the 19th century, which arose as a result of the country's emergence as a ready-made raw material base, and its population as a ready-made labor force, and attempts to destroy the nation's national identity. The issues related to the life and activities of the head and main leader of the uprising, Kurbanjon Dodkhoh, and his actions for the liberation of the Motherland, are covered with a comparative analysis of the historical and scientific sources of that time, and recent scientific researches.

Key words: Kurbanjon doghoh, Modi village, Olimbek doghoh Hasan oglu, general M.D. Skobeliev, Turkestan "National liberation movements", Maria Feodorovna, A.N. Kuropatkin, etc.

KIRISH

O'rta Osiyo hududining bosib olinishi natijasida hudud aholisining asriy an'analari milliy urf-odatlarini, diniy e'tiqodlari, madaniy-ma'rifiy hayoti kabi muhim tarmoqlarning izdan chiqishi, o'lkada rus mavqeyining oshishi, aholi o'rtasida rus madaniyati va san'atini yoyish, bir so'z bilan aytganda ularni ruslashtirish kabi ishlarining olib borilishi, mahalliy aholiga nisbatan past nazar bilan qarab ularni tayyor ishchi kuchi sifatida qarab, ularga nisbatan jabr-zulurning zo'rayishi natijasida yuzaga kelgan "Turkiston milliy-ozodlik harakatlari"ning bo'lib o'tish muhim tarixiy ahamiyatga egadir, chunki aynan ushbu qo'zg'olonlar natijasida rus bosqinchilarining o'lkaga xalqlariga nisbatan imperiya hukumatining Turkistonni bosib olinishi, "Milliy-ozodlik harakatlari"ning kuch bilan bostirilishi yo'lida olib borilgan xunrezliklar esa ushbu hududlarning zo'rlik yo'li bilan bosib olinganligini yana bir isbotlaydi. Bularga isbot tariqasida o'sha davrga oid ko'plab arxiv materiallari, foto-fono hujjatlar, rus zobitlarining shaxsiy kundaliklari, mahalliy va rus tarixchilarining asarlari, qonun hujjatlari, nizom va loyihalarda o'z ifodasini topgan. Aynan ushbu manbalar esa XIX asrning ikkinchi yarmidan 1917-yilga qadar bo'lgan tarixiy, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni ilmiylik, tarixiylik, aniqlik va to'g'rilik tamoyillari asosida yoritishda asosiy manba vazifasini o'taydi. Zeroki, chorizm siyosati va uning oqibatlari tarixi nafaqat Vatanimiz tarixida, balki O'rta Osiyo xalqlari tarixida ham o'zidan so'ng qoldirib ketgan ayanhli oqibatlarga sabab bo'lgan o'tmishi, shubhasiz haqqoniy o'rganilishi kerak va zarur.

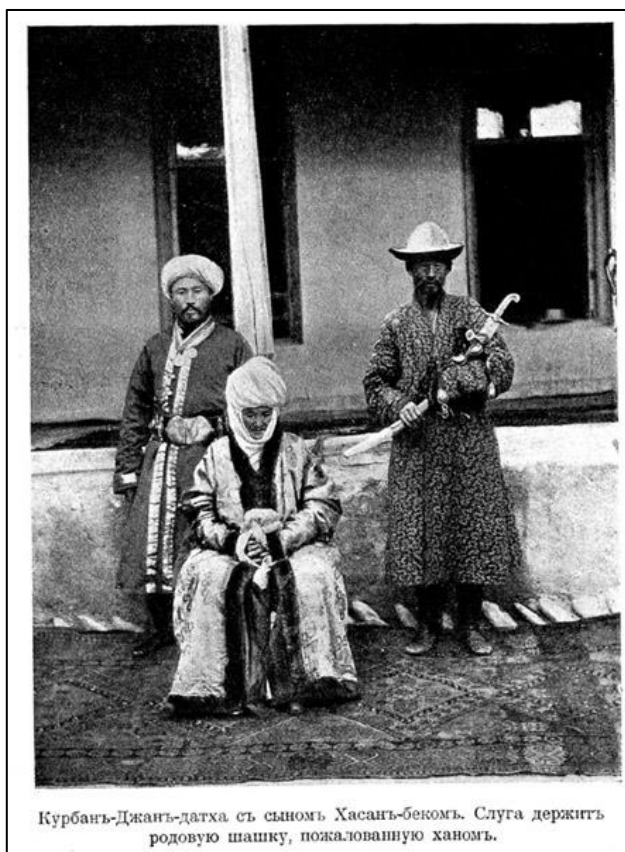

1-TOM, 11-SON
ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Maqola tahiliy-ilmiy, tanqidiy, qiyosiy-taqqoslash, kuzatish, tahlil va tavsif kabi metoblardan foydalangan holda, Qurbonjon dodxoh hayoti va uning miliy-ozodlik harakatidaga o'ziga xos o'zni ilmiy tahlil etilgan.

MUHOKAMA NATIJALARI

Tarixiy manbalarning guvohlik berishiga qaraganda Turkiston o'lkasi qadim zamonlardan beri tabiiy-geografik iqlimi, boyliklarining ko'pligi, xolisdor zamini bilan atrofdagilarning diqat-e'tiborini o'ziga tortib kelgan. Mashhur rus sayohi va geografi I.V. Mushketov¹ esa o'zining "Туркестан" (Turkiston) nomli asarida O'rta Osiyoni (ya'nikim Turkistonni) "Yevrosiyo materigining ichidagi o'ziga xos noyob tabiatli go'zal tabiatli materikdir" - deya ta'riflagani esa buning yorqin isboti ekanligining yana bir misoldir. Darhaqiqat, Turkiston o'lkasi o'zining qulay hududi, tabiiy, moddiy va madaniy boyliklari bilan, dunyoni lol qoldirgan buyuk mutafakir-olimlari, diniy va ma'rifiy madaniy markazlari, noyob arxitektura

Курбанъ-Джанъ-датха съ сыномъ Хасанъ-бекомъ. Слуга держитъ родовую шашку, пожалованную ханомъ.

yodgorliklari bilan ham, shu bilan birga ushbu zakinning eng muhim va asosiy xususiyatlaridan biri bo'lgan Sharq va G'arbni bog'lovchi o'ziga xos darvoza vazifasini alohida ta'kidlab o'tish joiz. Ayni shu omil uning ko'p bora dushmanlar bilan to'qnashuviga sabab bo'lgan. Ona zaminimizning taqdiri g'oyat mashaqqatli kechgan. Ro'y bergan vayronagarchiliklarning, ko'rilgan talofatlar va yetkazilgan zararlar aql bovar qilmas darajadadir. XIII asrda mo'g'ullar, XIX asrning ikkinchi yarmida esa podsho istibdodiga duchor bo'ldi. Aynan ularning bosqinchilik yurishlaridan so'ng ilm-fan, san'at, memorchilik va boshqa sohalar jiddiy zarar ko'rdi. Ularning rivojlanishi va qaytadan yana ravnaq topishi uchun yuz yillar kerak bo'ldi. Shuni ta'kidlab o'tish zarurki mo'g'ul bosqinchilarining o'lkamizga bostirib kirishi ko'plab fidoyi

¹ *Мушкетов И.В. Туркестан. —Спб 1886г.*

1-TOM, 11-SON

tarixchi-olimlarimiz tomonidan batafsil tadqiqi etib kelinmoqda. Bular tarixiy-ilmiy, badiiy –ilmiy asarlarda o'z ifodasini topgan. Ammo Rossiya imperiyasining Turkistonni dastlab josuslik yo'li bilan obdon o'rganib chiqishi, so'ngra o'ta jirkanch yo'lar bilan uni zabt etishi, nihoyat, mustamlakachilik sirtmog'ining o'lkamiz bo'yniga solishi kabi tarix haqiqatni O'rta Osiyo xalqlaridan doimoy tarzda sir tutib kelingan. Chunki sobiq Sho'ra zamonida bu haqiqatlar soxtalashtirilib, "O'rta Osiyoning bosib olinishi" iborasi o'rniga, "Qo'shib olinishi" qabilida talqin etilgan. Tarixchi olimlar tarix haqiqatiga zid ish qilib, "Qo'shib olingan" iborasini qo'llab, uni ko'r-ko'rana soxtalashtirganlari ham tarixdan ma'lum. Buning natijasida g'oyani rivojlantirishga katta e'tibor berildi. O'sha davrda keng hajmli, ammo zamini bo'sh "ilmiy" asarlar, maqolalar, turli xildagi monografiyalar uzluksiz chiqib turgan. Faqatgina 80-yillarning oxiriga kelibgina, milliy ong, mustaqilik kurtak yoza boshlagandan keyingina to'xtatildi. Nihoyat, tarixchilar bu soxta, g'ayriqonuniy qarashlarni rad etib, Vatan yilnomasining fojiali kechmishtlarini yotituvchi ilmiy asosga ega bo'lgan asrlar va kitoblar chiqara boshladi. Vatanimiz mustaqilligini qo'lga kiritgandan so'nggina tarix haqiqatlarini ro'yabga chiqarish, tarixiy voqealar va hodisalarni ro'yi-rost, ochiq-oshkoralik, ilmiylik tamoyillariga amal qilgan holda, yozila boshladi.

Chor istibdodining o'lkani bosib olishida amalga oshirgan xunrezliklari, katta qirg'inlari, moddiy va madaniy boyliklarni tashib ketishi, boshqalarini esa yo'q qilib tashlaganliklari barchaga ma'lum. Shu yo'lda ular har qanday yo'llardan foydalanishdan tap tormadilar. Istilo qilingan hududlar imperiya tarkibiga mustamlaka hudud sifatida kiritildi, bu yerlarda imperiyaning siyosiy, iqtisodiy, geopolitik manfaatlari birinchi o'ringa chiqdi. O'lka tayyor xom ashyo bazasiga uning aholisi esa tayyor ishchi kuchi sifatida qaraldi. Chor istibdodiga qarshi Turkiston xalqi ko'p yillar mobaynida miliy ozodlik uchun kurashlar olib bordi. Ayniqsa XIX asrning ikkinchi yarmida ro'y bergan milliy ozodlik harakatlari podsho hukumatining Turkistonni istilochilik yo'li bilan bosib olinganligini yana bir karra isbotlab berdi. XIX asrning ikkinchi yarmida sodir etilgan miliy-ozodlik harakatlari Vatanimiz tarixida "Miliy mustaqilik va ozodlik harakati" sifatida muhim ro'l o'ynadi. Bu davr milliy-ozodlik kurashiga Po'latxon, Qurbonjon dodxoh, Yetimxon, Darvishxon, Muhammad Ali eshon (yoxud Dukchi eshon)lar rahbarlik qilishdi. Garchi bu kurashlar muvaffaqiyatsizlik bilan yakunlangan bo'lsa ham, podsho hukumatini jiddiy xavotirga solib qo'ygan va doimo sergak turishga undagan. Ushbu davrda sodir bo'lgan milliy-ozodlik harkatlarida Turkiston

1-TOM, 11-SON

aholisining siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va miliy-ozodlik uchun kurashlari o'zaro birlashgan holda sodir bo'lganini ko'ramiz.

Ana shunday milliy-ozodlik harakatlarining yirik rahbarlaridan biri nafaqat Turkiston tarixida, balki, Chor imperiyasi tarixida o'chmas iz qoldirgan yana bir yirik xalq harakati bo'lgan Qurbonjon dodxoh boshligida sodir etilgan qo'zg'olonda ham ko'rishimiz mumkin. 1876-yil martda Farg'ona vodiysida Po'latxon² (asl ismi - Mullo Is'hoq Mullo Hasan o'g'li) boshchiligidagi xalq qo'zg'alonging so'nggi bosqichi bo'lib o'tadi. Ushbu qo'zg'alonni Aleksandr II shafqatsizlik bilan bostirish to'g'risida fon Kaufmanga farmon beradi. O'rta Osiyoni bosib olishda shafqatsizlik va rahsizlik bilan hudularni egallagan generallarning barchasi Farg'onaga yuboriladi. Bular orasida M.D.Skobelyev ham bor edi. Hal qiluvchi jang qishning so'nggi kunlarida bo'lib o'tadi. Rus askarlari bilan bo'lgan jangda kuchlarning notengligi sabab qo'zg'alon mag'lubiyatga uchraydi va 1876-yil 1-mart kuni Marg'ilon shahrida qo'zg'alon rahbarlari dorga osiladi natijasida, vodiydagi ozodlik kurashini bir qirg'iz ayoli bo'lgan Qurbonjon dodxoh davom ettirdi. Shu o'rinda haqli savol tug'iladi:

Qurbonjon dodxoh kim o'zi? Nima uchun uni dodxoh deb atashgan, bunga u nomni kim qachon in'om etgan? Nega ushbu ayoldan rus hukumati doimo hayiqqan? Dastlab ushbu savollarga batafsil to'xtalib o'tsak, **Qurbonjon dodxoh Mamat qizi**, ayrim adabiyotlarda esa Qurmonjon Mamat qizi sifatida nomi keltiriladi. Qurbonjon Mamat qizi 1811 — yili O'sh³ yaqinidagi Modi qishlog'i tavallud topganro O'g'il tug'ilishini kutgan otasi qiziga Qurbonjon deb ism qo'yadi. Qismatni qarangki, Qurbonjon uncha-muncha erkaklarga nasib etmagan bahodirlik fazilatlarini bilan dovrug' taratadi. Yoshligidan mohir chavandoz bo'lib, uloqlarda erkaklar bilan tengma-teng olishadi, 18 yoshida turmushga berishganda, eridan ko'ngli to'lmay ajrashadi. Ajrashish haqida birinchi bo'lib xotin kishi og'iz solishining o'ziyoq o'sha davr uchun bamisoli bir isyon edi. Qurbonjonning go'zalligidan xabar topgan Andijon hokimi Olimbek dodxoh Hasanboy o'g'li (1800—1861- 1863⁴ y.y.) Qashqardan qaytayotganda unga sovchi qo'yadi va 1832 yili unga uylanadi. Qurbonjon Mamat qizini xon saroyiga olib kelib, Nodirabegimga tanishtiradi (1833 y.). Nodirabegim va Uvaysiy kabi o'zbek shoirlari ta'sirida Qurbonjonning

² XIX asr 70- yillarida Qo'qon xonligi bo'ylab ko'plab xalq harakatlari bo'lib o'tadi. Shunday xalq harakatlaridan biri Po'latxon qo'zg'aloni bo'lib 1873 yilda boshlangan. 1875-yil bahorida avj olgan. 1876-yil qo'zg'alon bostiriladi. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki ushbu qo'zg'alonda Qurbonjon dodxoh va uning farzandlari ham qatnashgan.

³ O'sh – Qirg'iziston Respublikasining 7 viloyatidan biri.

⁴ Olimbek dodxoh Hasanboy o'g'li vafot etgan sanasini turli manbalarda turlicha keltiriladi.

1-TOM, 11-SON

dunyoqarashi shakllanadi. Qurbonjon oilaparvar rafiq, ona bo'libgina qolmay turli urush-janjal, yuqori doiradagi fitnayu-ig'volardan erining eng yaqin va uddaburon maslahatchisiga ham aylanadi. Mallaxon davrida Olimbek vazirlik martabasiga yetishishida Qurbonjonning xizmatlari ham bo'lgan deb ayta olamiz. Olimbek dodxoh Qo'qon xonligida bosh harbiy vazir hisoblanib, hattoki, Qo'qon xoni Mallaxonni taxtdan tushirib, o'rniga Shomurodni taxtga o'tkazishda ishtirok etgan. Shu o'rinda yana bir narsani alohida ta'kidlab o'tish zaruruki Qurbonjon dodxoh nafaqat qo'zg'alon rahbari balki, iste'dodoli shoira ham bo'lgan. Bunda uning turmush o'rtog' Olimbek dodxoh Hasan o'g'lining Qo'qon shahriga Qurbonjonni olib kelganligi sabab bo'lgan desak, mubolag'a bo'lmaydi. Tarixchi olim Haydarbek Bobobekov o'zining "Zinnat-Qurbonjon dodxohning adabiy taxallusi" maqolasida bu haqda quyidagicha bayon etadi: "Dodxohning adabiy faoliyatiga kelsak, u oliy martabadagi shaxslar davrasida bo'lib, aytish mumkinki, Nodirabegim bilan, shuningdek Uvaysiy, Anbar Otin, Dilshod, Mohzoda Begim, Mushtariy, Zebuniso, qolaversa Maxmur, Muqimiy, Furqat bilan muloqotda bo'lgani tabiiy edi. Uning mavqei, faoliyati, maqsad-maslaklaridan kelib chiqsak badiiy ijodida ozodlik, erk, mardlik tuyg'ulari kuylangani ehtimolga yaqin. Darvoqe', yuqorida tilga olingan Zinnatning forsiyda yozgan she'ri

Turgan-bitgani malohatdan iborat bo'lgan adab ummoni,

Gar soya solsa (o'sha joy) chaman (nastarin) bo'lgay

mazmunidagi misradan boshlanadi. Ikkinchi misrada shoira G'oyat xushbo'y qora zulfingni magar zohid ko'rsa juhud bo'ladi, mug' (hindu) bo'ladi, tarso bo'ladi, nasoriy bo'ladi, hatto braxman bo'ladi deb adab ummonining zulfi ta'rifida favqulodda mubolag'alar topadi, uchinchi — Men shunday baxti qaromanki, biror kishiga humo bo'lib soya solsam havo (bo'ron) bo'ladi, shamol bo'ladi, girdob bo'ladi, oxir palaxmonga aylanadi deb oldingi misradagi mubolag'ani endi tabiiy kuchlar misolida yana kuchaytiradi. Navbatdagi misrada esa shoir bamisoli qilqalamda zarif bir manzara chizadi: Otning, qo'lning va yoy (kamalak)ning suvrati solingan vodiya chaman bor, lola bor, gulsayri bor, rayhon va safsarlar jilvasi bor... "—deya ma'lumot keltirib o'tadi⁵. Bundan ko'rinib turibdiki unda, she'riyatdan ham ancha-muncha iste'dod va layoqat ham bo'lgan. Bunga Umarxon va Nodirabegimlar tomonidan Qo'qon shahrida asos solingan "Qo'qon adabiy muhiti" o'z ta'siri ko'rsatgan bo'lishi

⁵ "Zinnat-Qurbonjon dodxohning adabiy taxallusi" Haydarbek Bobobekov. "Yosh kuch" jurnali, 1989 yil, 3-son.

1-TOM, 11-SON

ehtimoldan xoli emas. Afsuski, uning ushbu she'ridan boshqa she'r va g'azallari haqida ma'lumotlar yo'q.

Qurbonjon va Olimbek dodxohning 5 o'g'il va 2 qizi bo'lgan. Olimbek dodxoh hokimiyat uchun kurashlarda saroy fitnasi natijasida 1861-yilda o'ldirilgach, aniqrog'i, 1861-yilda go'zal kanizakning sharobga solgan zahari tufayli hayotdan ko'z yumadi. Qurbonjon 50 yoshida tul qoladi. Qurbonjon dodxoh erining o'limidan so'ng 1861-yilda ma'lum muddat Andijon hokimi bo'ladi. U Oloy xalqlari orasida ancha obro' qozongani, istasa qo'zg'olon ko'tarib yuborishga qodirligidan cho'chib unga Olimbek o'z ajali bilan o'ldi degan xabar yetkazishadi. Qurbonjon to'rt o'g'li bilan ona yurtiga qaytadi. Chamasi erining vafot etmagani, balki halok etilganini keyin eshitadi. Xudoyorxonni qayta taxtga ko'tarish harakatlariga faol ishtirok etishining bosh sababi ham shunda. So'ngra farzandlarini olib, o'z ovuliga Modi qishlog'iga jo'nab ketadi. Keyinchalik, aniqrog'i 1862 – yilda, Xudoyorxonni taxtga ko'tarish maqsadida qo'shin tortib kelgan Buxoro amiri Muzaffarni O'shda Qurbonjon qarshi oladi. Ayol kishining jasurligidan, aql-zakovatidan, ulus orasida orttirgan obro'sidan lol qolgan Amir Qurbonjonga dodxoh unvonini beradi va shu yerning o'zida rasmiylashtiradi. O'sha o'sha Qurbonjonning nufuzi ortgandan-ortadi, u Oloy va Gulchin qirg'izlarining rasmiy vakiliga aylanadi. Uning vakolatini tasdiqlash ma'nosida Xudoyorxon ham dodxoh unvonini beradi, yorliq taqdim etadi. Shunday qilib, Qurbonjon ikki marta generallik unvoniga sazovor bo'lgan. Amir yordamida Qo'qon taxtini qayta egallagan Xudoyorxon esa Qurbonjon dodxohni Oloy vohasining hokimi qilib 1865-yili tayinlaydi. Keyinroq Rossiya Imperiyasining Qo'qon xonligiga qarshi hujum harakatlari, Xudoyorxonning taslim bo'lishi, buning natijasida Qo'qon xonligining soliq tizimiga qarshi qaratilgan Po'latxon qo'zg'aloni endilikda rus mustamlakachilari va ularga taslim bo'lgan Xudoyorxonga qarshi qaratiladi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek Po'latxon boshchiligidagi xalq qo'zg'aloning bostirilishi istiqloqlilik harakatining bayrog'ini Qurbonjon dodxoh o'z qo'llariga olishiga sabab bo'ladi. Shu paytda Qurbonjon Oloy-O'sh hokimi bo'lib turgan vaqtda O'sh noibi bo'lmish o'gay o'g'li Jorqinboy Chernyayev otryadi tomonidan o'ldiriladi. O'sh hokimligini dodxohning to'ng'ichi Abdullabek o'z qo'liga oladi va butun Oloy vohasi, keyinroq Farg'ona vodiysida Qurbonjon dodxoh boshchiligida xalq miliy-ozodlik harakatlari boshlanib ketadi. Shu o'rinda yana bir faktni keltirib o'tish kerak: Qurbonjon dodxohning diplomatiya borasida ham anchagina uquvi bo'lgan. Buning isboti sifatida Qashqardagi Yettishahar uyg'ur davlati hukmdori Yoqubbek o'rtasida o'rnatilgan yaxshi munosabatlarni misol qilib olishimiz mumkin. Bu

1-TOM, 11-SON

jasoratli ayol o'z o'g'illari — Abdullabek, Mahmudbek, Hasanbek, Botirbek va Qamchibek bilan birqatorda o'zbek, qozoq, qirg'iz, uyg'ur va boshqa xalqlarni birlashtirib birgalikda mustamlakachilarga qarshi kurash olib boradi. Uning rahbarligida olib borilgan tengsiz kurash Turkiston xalqlari ozodlik harakati sahifalarida oltin harflar bilan bitilgan. Uning To'marisga xos jasorat, Amir Temurdek o'lmdan qo'rqmaslik, haqiqatga tik qarashi, Vatan g'ururi, uning ozodligini har narsadan ustun qo'yish e'tiqodi tufayli tez orada unig dovrug'i butun Oloy vohasiga, keyinroq Farg'ona vodiysi bo'ylab tarqalib, shuhrat qozonib ketadi. Qurbonjon dodxohnin ovozasini hattoki, Rus imperatorining qulog'iga ham yetib boradi, podsho hukumati ushbu g'alayoni bostirish uchun ko'plab harbiy kuchlarni safarbar etadi. Bu kurashga Farg'ona vodiysini istilo etishda nom chiqargan "Qonxo'r general" deya tarixga kirgan general M.D. Skobelyev (1843-1882 y.y.) boshchilik qiladi. Hattoki uning hatti-harakatlari Qurbonjon dodxohni bo'ysindirishga ojizlik qildi. Lekin, kuch-qudrat, harbiy va zamonaviy qurol-aslahalarning borligi, askarlarning tartibli va reja asosida harkatlari kabi bir qancha omillar ruslarning ustunligini ta'minlagan. Bularni tushungan Qurbonjon dodxoh dastlab Qashqarga Yettishahar hukumdori Yoqubbek oldiga jo'naydi, keyinchalik Qashqar orqali Afg'onistonga bir muddat o'tib ketadi. General M.D. Skobolev shunda ham xotirjam bo'lolmadi, u mayor Ivanovni sulh uchun dodxoh huzuriga yo'lladi. Qurbonjon dodxoh mayor Ivanovni hurmatini joyiga qo'yib qarshi oldi, uning maqsadini tinglaydi va undan harbiy unvonini so'raydi.

— Men — mayorman, — deydi Ivanov.

— Men esa generalman, — deydi bosiqlik bilan Qurbonjon dodxoh. Bu, tengtengi bilan suhbatlashish kerak, degan ma'noni anglatar edi. M.D. Skobolev dodxoh bilan bevosita o'zi muzokara olib borishga majbur bo'ladi. Bu haqda K. Abaza shunday hikoya qiladi: "Ruslar jasur dushmanlarinin hurmat qilishadi. Qurbonjon dodxoh qattol generalning so'zlarini diqqat bilan tinglagancha mulohaza yuritadi. Rus istilochilari sardori xushomadlariga uchmay, uning taklilari mag'zini chaqadi. Ha, hozir bularning qo'li baland. Kuch va qurol-yarog' ustunligi ularda. Murosa qilishga to'g'ri keladi. Bo'lmasa, xalq chumoliday qirilib ketadi.

---- Dodxohga tushuntiringki,-- dedi takabbur Skobelyev,-- u o'z o'g'illarini qasos yo'lidan qaytarsin. Biz ularga unvon, mansab va martaba beramiz. Shaxsan imperati oliylari Qurbonjon Mamat qiziga rus armiyasi general mayori unvoni berilganligini ham ma'lum qiling.

1-TOM, 11-SON

Muzokaralar oxirida hamani lol qoldirib, Qurbonjon dodxohga o'z qo'li bilan zarbof to'n kiygazdi.--- deya yozadi 1876-yilda sodir bo'lgan voqealarni marrix o'zining Turkiston istilosi asarida⁶. Suhbat asnosida Qurbonjon bundan keyin qon to'kishdan naf yo'qligini tushunib yetadi va fon Kaufmanning taklifiga ya'ni, M.D.Skobelyev bilan sulh tuzishga rozi bo'ladi. U xalqni, shuningdek uch o'g'lini qo'zg'olondan qaytaradi. (To'ng'ichi Abdullabek kurash yo'lini tanlaydi.) Rus vaqtlı matbuoti dodxohni "Oloy malikasi" deya e'tirof etib ulug'laydi. Unga Turkiston general-gubernatorlari ham tan beradi va sulh tuzilgandan keyin 1877-yil yanvar oyidagina Farg'ona vodiysida tinchlik o'rnatilgani haqida Sankt-Peterburgga telegramma jo'natishga muvaffaq bo'ladi. Podsho Aleksandr II va Aleksandr III esa uning Oloy malikasi ekanligini qonuniy rasmiylashtiradilar. Garchi uning qo'l ostida bo'lgan Oloy hududi rasman imperiya hududi hisoblansa ham, amalda ichki mustaqillik to'laligicha Qurbonjon dodxoh qo'l ostida bo'lgan. U Oloyni to'vafotiga qadar o'zi mustaqil idora etgan. Shu o'rinda yana bir voqeani berib o'tishni joiz topdik: Qurbonjon dodxoh general-gubernator Duxovskiy bilan uchrashish uchun O'shga ot minib kelganida 87 yoshda edi!.. Suhbat tugagach, Duxovskiyning ad'yutanti — uning imosi bilan — otga minayotgan dodxoh yoniga yugurib borib kampirni otga mindirish uchun yordamlashmoqchi bo'ladi. Qurbonjon bosh chayqab ko'makning zarurati o'qligini bildiradi va «hali kuchdan qolganim yo'q» deb otga minadi va uni yeldirib ketadi. Ushbu voqea 1898-yilda sodir bo'ladi. Bundan ko'rinib turibdiki Qurbonjon dodxoh sulh tuzgan taqdida ham o'zligini, qadr-qimmatini, Vatan oldidagi burchini hech ham unutmagan. Ushbu ayoldan oliy lavozimdagi rus amaldorlari doimo hayiqishgan. 1901-yilda Turkistonga kelgan Rossiya imperiyasining harbiy vaziri A.N.Kuropatkin shaxsan o'zi O'shga borib Qurbonjon dodxohni ziyorat qilgan. Rus podshosi NikolayII ning rafiqasi Mariya Feodorovna yuborgan tuhfa – qimmatbaho uzukni unga topshirgan.Bu esa uning dovrug'I va hurmati Rus imperiyasi paytida nechog'lik yuksak darajada bo'lganligidan darak beradi.

Qirgi'z va o'zbek xalqlarining milliy-ozodlik harakatida faol qatnashgan, farzandlarini erksevarlik yolida voyaga yetkazganQurbonjon dodxoh Mamat qizi 1907-yili 97 yoshida yorug' olamni tark etadi. Uning qabri o'zi tug'ilib o'sgan Modi qishlog'iga dafn etilgan. Vafot etgan paytda uning 2 o'g'ili, 2 qizi, 31 nabirasi, 57 chevra va 6 evarasi bo'lgan, deya fikrimizni yakunlaymiz.

XULOSA

⁶ К.Абаз. "Завоевание Туркестана". Санкт-Петербург., 1902г.

1-TOM, 11-SON

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkistonda ro'y bergan milliy-ozodlik harakatlari mahalliy aholining turli ko'rinishlaridagi chiqishlarida o'z aksini topgan. Rossiya imperiyasi bosib olgandan so'ng, Yurtimiz hududida turli ko'rinishdagi qo'zg'alon va milliy ozodlik harakatlarining o'zi 6000 martadan ko'proq sodir etilganligining⁷ o'ziyoq aqlni shoshirib qo'yadi. Ushbu davrda sodir etilgan milliy-ozodlik harakatlarining aksariyati ma'lum bir hududlardagina sodir bo'lib, ma'lum bir hududlarga tegishli bo'lsa-da, uning aks sadosi butun o'lka bo'ylab tarqalgan. Har bir sodir bo'lgan qo'zg'alon boshqa joylarda ham norozilik chiqishlarining ko'tarilishlariga ruhan ta'sir ko'rsatgan. Qo'zg'alonlar bostirilgan taqdirda ham, omon qolgan qo'zg'alon rahbarlari va qo'zg'alonchilar boshqa hududlarga qochib, o'sha hududlarda qo'zg'alon ko'tarib qarshilik harakatlarini davom ettirishgan. Qurbonjon dodxoh Mamat qizi Turkiston xalqlari tarixida xotinqizlardan chiqqan birinchi general ayol sifatida O'rta Osiyo xalqlari tarixida o'z ismini zarhal harflar bilan bitib, xalq qalbidan umrbod joy egalladi. Chunki ushbu insonning ishini uning farzandlari va nabiralari davom ettirishgan. Ular Rus imperiyasi va uning siyosatiga qarshi mardonavor jang olib borganlar. Bu yo'lda hatto o'limga ham tik boqqanlar. Shunday farzandlarni dunyofga keltirgan, ularni Vatan oldidagi burchini ko'rsatib, o'zi ayol boshi bilan ularga namuna, ibrat bo'la olgan, turli millat vakillarini bilashtirib, ittifoq tuzib, umumiy dushmanga qarshi mardonavor kurash olib borgan, ularga to umrining so'nggi nafasigacha bosh egmagan birinchi general ayol Qurbonjon dodxoh Mamat qizi o'ziga tirikligidayoq haykal qo'yib ketdi desak, also mubolag'a bo'lmaydi deb ayta olamiz. Chunki u haqda hozirgi vaqtga qadar Farg'ona vodiysi aholisi o'rtasida ko'plab qo'shiqlar va rivoyatlar to'qilgan. Modi qishlog'ida esa uy-muzeyi mavjud⁸. Farg'ona va O'shda ko'chalar, maktablar uning nomiga qo'yilgan. Bu kabi ishlar uning xotirasiga bo'lgan ehtiromning yuksak ifodasidir.

⁷ J.Raximov. "O'zbekiston tarixini o'rganishda arxiv manbalardan foydalanish" T., "O'qituvchi", 1995. 28-29 bet

⁸ Chorategin T., Omurbekov T., Qirg'iziston tarixi (XIX asr boshi — 1917 yil), Jalolobod, 2000.

**1-TOM, 11-SON
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI**

1. Абаза К. “Завое вание Туркестана”. Санкт-Петербург., 1902г.
2. Bobobekov H.N. “Po’latxon qo’zg’aloni” T., 1996.
3. Bobobekov H. Raximov J. Sodiqov H. ‘Ozbekiston tarixi. XIX asrning ikkinchi yarmi- XXasrning boshlari”. T., “O’qituvchi’, 1996.
4. Karimov A.I. “Yuksak ma’naviyat—yengilmas kuch”.- T.: “Ma’naviyat”, 2008
5. Мушкетов И.В. Туркестан. —Спб 1886г.
6. Ergashev Q., Hamidov H., “O’zbekiston tarixi”. T., G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015.
7. Raximov J. ”O’zbekiston tarixini o’rganishda arxiv manbalardan foydalanish” T., “O’qituvchi’, 1995.
8. “Zinnat-Qurbonjon dodxohning adabiy taxallusi” Bobobekov Haydarbek. “Yosh kuch” jurnali, 1989 yil, 3-son.
9. O‘zbekistonning yangi tarixi. 1-kitob [Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida), T., 2000.
10. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O’. “Vatan tarixi. XVI – XX asrlar boshi” 2-kitob. T., “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh nashriyoti, 2010.
11. Chorategin T., Omurbekov T., Qirg‘iziston tarixi (XIX asr boshi — 1917 yil), Jalolobod, 2000.

